

Araştırma Makalesi • Research Article

İngiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya ve Türkiye’de Din Hizmetleri: Karşılaştırmalı Bir Analiz*

In England, France, United States Of America, Germany And Turkey Religious Services: A Comparative Analysis

Mutlu Sesli ^{a,**}

^a Dr. Öğr. Üyesi. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Adalet Meslek Yüksekokulu Hukuk Bölümü, 60100, Tokat/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-1009-0041.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 01 Ocak 2020
Düzeltilme tarihi: 26 Nisan 2020
Kabul tarihi: 04 Mayıs 2020

Anahtar Kelimeler:

Laiklik
Sekülerlik
İngiltere
Fransa
Din Hizmetleri

ARTICLE INFO

Article history:

Received 01 January 2020
Received in revised form 26 April 2020
Accepted 04 May 2020

Keywords:

Secularism
Secularity
England
France
Religious Services

ÖZ

Laiklik kelime itibariyle halkın tamamını ilgilendiren, dinin özgürleştirilmesi sağlayan ve din ve devlet alanını ayıran siyasi bir sistemdir. Laikliğin doğduğu Fransa’da dahi devletin bireylerin dini hizmetleri yerine getirebilmesi için devreye girdiği görülmektedir. Her ülkenin kendisine özgü sosyal, politik ve tarihsel gelişmeleri o ülkenin farklı tarihi süreçlerden geçmesine ve bu farklı süreçler de farklı laiklik uygulamalarına neden olmuştur. Bu nedenle araştırma kapsamındaki ülkelerde devletlerin farklı din hizmeti uygulamaları mevcut olup tek bir din hizmeti modelinden bahsetmek imkânsızdır. Bu bağlamda, Türkiye’nin bu konudaki uygulamalarının Batı’nın uygulamaları ile henüz örtüşmediği söylenebilir. Çalışma dinsel alan-devlet alanı ayırımına önem veren devletlerde dahi laikliğin saf ve katıksız bir uygulamasının henüz gerçekleşmediği sonucuna ulaştırmaktadır.

ABSTRACT

Secularism is a political system that concerns the whole people, liberates religion and separates religion and state. Even in France, where secularism was born, it is observed that the state was engaged in order for individuals to perform religious services. The unique social, political and historical developments of each country have led to different historical processes of that country and these different processes have led to different secular practices. Therefore, there are different religious service practices of states in the countries covered by the research and it is impossible to mention a single religious service model. In this context, Turkey’s applications can be said on this subject yet does not overlap with Western practices. The study concludes that a pure and pure application of secularism has not yet been realized, even in states that attach importance to the separation of religious domain and state domain.

1. Giriş

“Din” öğrenilmiş fikir kalıbı olarak “toplumu bir arada tutan ve varlığını devam ettirmede yardımcı olan inançlar manzumesidir” (Cox, 2004: 19-24). Bireyin, tabiatüstü bir

güç olduğunu kabul ettiği bir güce olan inancının ifadesi olan din, günümüz modern toplumlarında kurumsal olarak geleneksel hâkimiyeti azalmakla birlikte bireyin duygu ve eylem dünyasında hala etkinliğini korumaktadır.

* Bu çalışma yazarın 2019 yılında Prof. Dr. Şaban Sitembölükbaşı danışmanlığında Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı’nda yürüttüğü “İngiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye’de Laiklik Uygulamaları: Karşılaştırmalı Bir Analiz” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

** Sorumlu yazar/*Corresponding author*.
e-posta: mutlu_sesli@hotmail.com

İnsanın siyasal ve sosyal açıdan potansiyeli dikkate alındığında ve en eski toplumlardan itibaren dini inançtan yoksun bir toplum olmadığı düşünüldüğünde tarihin ilk dönemlerinden itibaren din ve devlet arasında bir ilişkinin var olduğunu söylemek mümkündür.

Din ve devlet işlerinin ayrı olmasını ifade eden laikliğin ise oluştuğu kültürel iklim her ülkede farklıdır. Laikliğin ülkeden ülkeye farklılaşmasının nedenleri arasında ülkelerin özellikleri, sosyo-ekonomik yapıları, kültürleri, özellikle her ülkenin içinden geçtiği tarihi tecrübelerin ve siyasal çatışmaların farklılığı gibi unsurlar bulunmaktadır.

Bunun yanında devletlerin bireylere verdikleri din hizmetleri o ülkede etkin olan laiklik veya sekülerlik anlayışı ile yakından ilgilidir. Bu nedenle devlette laiklik veya sekülerliğin varlığının yanında bu anlayışın etkin olması da önemlidir. Bu gibi nedenler Batı’da ve Türkiye’de farklı laiklik uygulamalarını beraberinde getirmiştir.

Devletler her ne kadar hukuki belgelerinde kendilerini dinin dışında saymak isteseler dahi kendilerini oluşturan insan topluluklarının bir takım dini ihtiyaçlarını karşılamak zorunda kalmaktadır. Kendisini “laik” olarak niteleyen devletlerin halkın din hizmetlerini karşılamak için hangi görevleri yüklediği bu çalışmada anlatılmaya çalışılmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve ve Teorik Temel

Laiklikle ilgili kelimelerin etimolojik kökeni bize laikliği açıklama konusunda bir ipucu verebilir. Yalnız burada şöyle bir hatırlatmada bulunmak gerekmektedir. Bizim “laiklik” adı ile tanıdığımız ve birçok anlamlar yüklediğimiz kavram, Batı’da iki ayrı isimde anılmaktadır. Bu kavramlardan ilki Katolik Mezhebinin etkin olduğu İtalya, Fransa gibi ülkelerde “laiklik” olarak; ikincisi ise Germen-Anglo-sakson kökenli Protestan kültürünün hâkim olduğu İngiltere, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gibi ülkelerde “sekülerlik (secularism)” olarak anılır. Bu iki kavramın tarihsel olarak beslediği kültürel geçmiş, anlamı ve uygulanışı bakımından aralarında pek çok farklılıklar mevcuttur.

2.1. Etimolojik Olarak Laiklik

Fransızcadaki “laic” ya da “laïque” sıfatından dilimize geçen “laik” sözcüğünün kökeni eski Yunancadaki “laikos” sıfatıdır ve “halk, kalabalık, kitle” manasına gelen “laos” kökeninden gelmektedir (Dinçkol, 2011; Yurdusev, 2006: 78). Bu kelime Yunanca’da halk, halkçı, popüler anlamlarına gelmektedir (Yunanca-Türkçe Sözlük, 1994: 419). “Laikos” aynı zamanda din adamı niteliğinde olmayan kişileri tanımlamak için kullanılmakta ve “ruhani olmayan”, “kiliseye ait olmayan” anlamları da bulunmaktadır (Yurdusev, 2006: 78; Gişi, 2015: 2; Başgil, 2003: 151).

“Laik” kelimesinin İngilizce’deki karşılığı “lay” veya “secular”dır. İngilizce’de “lay” “ruhban sınıfından olmayan kilise cemaati üyesi” manasında kullanılmaktadır. “Secular” ise din dışı manasındadır (Oxford Türkiye Sözlüğü, 1998: 368,571).

Batı dillerinin bazılarında “laik” sözcüğünün karşılığı olarak “secular”, laikliğin karşılığı olarak da “secularism” kullanılmaktadır. “Secular” sözcüğü, “şu anki çağ veya zaman” anlamına gelen Latince’deki “saeculum” sözcüğünden türetilmiştir (Cox, 2013: 22; Swatos ve

Christiano, 1999: 211). “Şu anki çağ veya zaman” anlamına gelen sözcük dünyada belirli bir zaman veya dönemdeki durumu, yani dünyeviliği ifade etmektedir (Okumuş, 2011).

2.2. Laiklik ve Sekülerlik

“Laiklik” kavramını daha iyi anlayabilmek için sekülerlik kavramıyla karşılaştırmak gerekmektedir. Fakat Türkçe’de “sekülerlik” pek kullanılmaz, daha çok “laiklik” kavramı kullanılır.

Batı demokrasilerinde laikliğin kabul edilen genel anlamı şunlardır; “devletin resmî bir dininin mevcut olmaması, devletin dinî inanç ayrımı gözetmeksizin farklı din ve mezhep sahiplerine ve hiçbir dini inancı olmayanlara eşit mesafede bulunması, hukuk kurallarının ve tüm kamu işlemlerinin dinî kurallara uygun olma zorunluluğunun bulunmaması, devlet kurumları ile din kurumlarının birbirinden ayrılmış olmaları ve bütün bunların doğal sonucu olarak hangi inanca mensup olurlarsa olsunlar herkese din, vicdan ve ibadet özgürlükleri tanınmış olması ve onların güvence altına alınmasıdır” (Özbudun, 2018).

Sekülerlik (secularity), “dikkatleri yalnızca bu dünyaya, bu dünyadaki şeylere yoğunlaştırma” anlamındadır (Özden, 2016: 63). Sekülerlik, tarihsel seyri itibarıyla German-Anglosakson kültür ve medeniyetinde ortaya çıkan ve şekillenen “German-Anglosakson-Protestan tarzı dünyevileşme” modelidir. Doktrinde sekülerlik ile laiklik’in önemli bir ortak paydasının olduğu kabul edilir. Hem laiklik hem de sekülerlik dünya hayatını yönlendirecek tüm kamu işlemlerin “dinî bir referanstan değil bizzat dünyanın kendi içinden çıkarılmasını öngören bir kamu” düzenini öngörmektedir (Hocaoğlu, 1998: 2). Her ikisi de bir yanda dünyevi alan ile diğer yanda kutsal alan arasına sınır koyar (Messiri, 2011). Anglosakson dünyada din, sistemin “karşısında ve dışında” değil bizzat “içinde ve yanında” yer alır. Din sistemin “içinde ve yanında” olmakla birlikte kamu düzenini yönetmez ve kamu düzeninde etkin değildir; ama bir kurum olarak din (İngiltere’de Anglikan Kilisesi) toplumsal hayatın içerisinde bir gerçeklik hem de olumlanan bir gerçeklik olarak kabul edilmektedir (Hocaoğlu, 1998: 2).

3. İngiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya ve Türkiye’de Din Hizmetleri

Devletler her ne kadar hukuki belgelerinde kendilerini dinin dışında saymak isteseler dahi kendilerini oluşturan insan topluluklarının bir takım dini ihtiyaçlarını karşılamak zorunda kalmaktadır. Kendisini “laik” olarak niteleyen devletler vatandaşlarının dini hizmetlerini karşılamak için birtakım eylemleri yapmaktadırlar.

3.1. İngiltere’de Devletin Din Hizmetlerindeki Rolü

İngiltere’de devlet, hapishanelerde, orduda ve hastanelerde insanlara manevi destek sağlayacak ve dua edecek kısaca buralarda din hizmeti verecek personelin maaşlarını karşılamaktadır. Fakat bu gibi yerlerde görev alacak din adamlarının yetişmeleri için gereken eğitimi her dini kurum kendisi vermektedir. Sağlık Bakanlığı dini cemaatlere bu amaçla maddi destekte dahi bulunmaktadır. Hastanelerde görev yapan bu din görevlileri (papaz, imam, haham vs.) hastalara, onların refakatçilerine ve ailelerine manevi destek ve danışmanlık hizmeti sunmaktadır (Catto ve Davie, 2008: 156). Ayrıca İngiltere’de hastanelerde görev yapan din

adamları, insan haklarını korumak, etik sorunlara çözüm bulabilmek amacıyla hastane etik kurullarında da görev almaktadır (Korkmaz, 2010: 296).

Orduda Anglikan ve Roma Katolik Kilisesi gibi ana kiliselerin din görevlileri hizmet vermektedirler. Bunun yanında azınlık dini gruplardan Hindu, Sih, Budist ve Müslüman din görevlileri de orduda hizmet verebilmektedirler. Orduda çalışan din görevlilerinin maaşları, Savunma Bakanlığı tarafından ödenmektedir (Catto ve Davie, 2008: 156). Ayrıca Askeri kurumlarda da dini gruplar için ibadet imkânları mevcuttur (Akay, 2011: 20).

Hapishanelerde de din hizmeti verilmektedir (Beckford ve Gilliat, 1998: 55-56). Din hizmeti sağlama konusunda diğer dinlere göre İngiltere Hapishaneleri Baş Papazı aynı zamanda İngiltere Kilisesinde Başdiyakos (archdeacon) ve kıdemli bir devlet memurudur. Bu nedenle hapishanelerde Anglikan Kilisesi din görevlilerinin hâkim bir üstünlüğü vardır. Diğer din görevlileri de hapishanelerde hizmet vermektedirler (Beckford, 2004: 239). İngiltere’de kiliseler kamu fonlarından yararlanarak hapishanelerde suçluların rehabilitasyonuna katkıda bulunabilecek rehberlik hizmetleri vermektedir (IV. Din şurası, 2009: 254). Dini destek ve rehabilitasyon bağlamında cezaevi din görevlileri kendi dinine mensup hükümlü ve tutuklularla bir araya gelerek kutsal kitap çalışmaları yapmakta (Kur’an öğretimi, İncil ve Tevrat çalışmaları gibi), din eğitimi ve öğretimi faaliyetleri yürütmekte (dinin temel ilke ve esaslarını öğretmek, birlikte ayin yapmak, namaz kılmak, ilmi hal dersleri, meditasyon yapmak vb.), özel gün ve gecelere yönelik program ve ayinler düzenlemekte, dini sohbet ve günah çıkarma gibi dinsel içerikli programlar tertip etmektedirler (Işık, 2009: 253). Cezaevlerinde Hristiyanlar, Museviler ve Müslümanlar için ibadet imkânı sağlanmaktadır. Cezaevi kilisesinde semavi dinlerine (Hristiyanlık, Musevilik ve Müslümanlık) mensup mahkûmların ibadetlerini yerine getirebilmeleri için “dinler salonu” adıyla özel alanlar ayrılmış durumdadır. Örneğin; Müslüman mahkûmlar için Cuma namazını kılmalarına yönelik cezaevi kilisesinin içinde ayrı bir bölüm bulunmaktadır (Işık, 2009)

Ülkede İslâm hukuku, yasalarına aykırı olmadığı sürece uyuşmazlık, arabuluculuk, evlilik ve finans gibi alanlarda kullanılmaktadır (ABD Uluslararası Din Özgürlüğü Raporu, 2010). Musevilerin kendi içinde faaliyet gösteren bir mahkemesi bulunmaktadır. Bu mahkeme evlilik, kira ve finans gibi alanlarda gönüllü başvuru esasına göre yetkili olan bir mahkeme türüdür (Bilgin ve Koçak, 2012: 102.)

Devlet, ülke genelindeki tüm ibadet yerlerinin bakımı ve onarımı için bütçeden fon ayırmaktadır (Fox, 2008: 120). Örneğin devlet, İngiltere Kilisesinin artık kullanmadığı, mimari ve tarihi öneme sahip binaların bakım ve onarımını yapan “Kilise Koruma Vakfı”na maddi destekte bulunmaktadır (Şencan, 2011: 43).

Devlet, Hacca gidecek olan vatandaşlarına yardımcı olmak üzere konsolosluk hizmeti sunmakta ve sağlık taraması yaparak göndermektedir. Devlet, Kutsal Cuma’yı, Paskalya Pazartesi’ni ve Noel’i dini bayram olarak tanımaktadır (Bilgin ve Koçak, 2012: 103). Devlet kiliselere hem dini hem de resmi nikâh kıyma yetkisi vermiştir.

İçişleri Bakanlığı bünyesinde hükümetle inanç grupları arasında bir bağ kurarak, hükümetin belirlediği ve

uygulamaya koyduğu politikaların bu gruplara sağlıklı bir şekilde ulaşmasını sağlamak için “İnanç Toplulukları Birimi” bulunmaktadır (Bilgin ve Koçak, 2012: 100).

İngiltere’de dini grupların tescili ise gerekli değildir. Pek çok dini grup hayır örgütleri statüsünde faaliyet gösterir. Bu örgütler, hayır işleri amacıyla kullanıldığı sürece gelir ve sermaye kazanımlardan alınan vergilerden ve katma değer vergisinden muaftır. Devlet ayrıca kamu görevlilerinin dini ayrımcılığa uğramaması ve ibadetlerini yerine getirmesi ile de sorumlu tutulmuştur (Akay, 2011: 20).

3.2. Fransa’da Devletin Din Hizmetlerindeki Rolü

Fransa’da 9 Kasım 1905 tarihli Ayrılık Kanunu’nun 2. maddesi; “Cumhuriyet, herhangi bir dini tanımadığı ve desteklemediği gibi, herhangi bir cemaatin ve din görevlilerinin maaşlarını da ödemez” hükmünü içermektedir. Bu nedenle din adamları devletten herhangi bir şekilde maaş almazlar. Haut-Rhin, Bas-Rhin, Guyana, Moselle ve diğer denizaşırı yerlerde bu konudaki kanunlar farklıdır (Messner, 2008: 121).

Haut-Rhin, Bas-Rhin, Moselle vilayetlerinde devletin Katolik Kilisesi ile yaptığı 1801 konkordatosu ve Protestan mezhepleri ve Musevilik haklarının düzenlendiği 1802-1808 kanunları halen geçerlidir. Bu istisnanın tarihi nedeni 1905 kanunu çıkartıldığında bu bölgelerin Almanya’ya (1871-1919) bağlı olmasıdır. Birinci Dünya Savaşı sonrası tekrar Fransız toprağı olan bu bölgelere laiklik kanunları uygulanmamıştır. Yine Guyana ve deniz aşırı Fransız sömürge topraklarına laiklik kanunları dayatılmamıştır (Kuru, 2011: 115).

Kanunun yayımlandığı tarihten sonraki 1 (bir) Ocak itibariyle ibadete katılım ile ilgili her şey devlet, bölge ve belediye bütçelerinden çıkartılmıştır (Ruiz, 2014: 100). Kanun, din ile ilgili her türlü kamu teşkilatını kaldırmıştır. 1905 Kanunu ile herkes gibi fert olan din adamları da genel hükümlere bağlanmıştır. Kanun, dini törenlerin açık olarak yapılması ve ibadet yerlerinin bakım ve giderlerinin sağlanması için din dernekleri kurulmasının önünü açmıştır. Kanun, ruhban sınıfına sadece ibadet yerlerini kullanma yetkisini vermektedir. Fransa’da kamu düzenine ilişkin sınırlamalar dışında her türlü ibadet ve törenlerin yapılması serbesttir. Devletin kendine ait bir dini yoktur. Hiçbir din genel bütçeden yardım görmez. Din bir kamu hizmeti olmadığı gibi din adamları da devlet memuru değildir. Devlet dinlerin hepsine karşı eşit davranmaktadır (Taplamacıoğlu, 1963: 45). Fakat 1905 Kanunu’nun istisnası olarak Guyana’da 27 Ağustos 1828 tarihinde çıkartılan yönetmeliğin 36. maddesine uygun şekilde Katolik din adamlarına (papazlara ve piskoposlara) ödeme yapıldığı gibi, kilise binaları ile yönetim binalarının bakım masrafları da karşılanmaktadır. Aynı şekilde Haut-Rhin, Bas-Rhin ve Moselle de Lutheran ve Reform Kiliseleri, Roma Katolik Kilisesi ve Musevi topluluğu gibi tanınmış dini cemaatlerin din adamları da devletten maaş almaktadır (Cranmer, 2006: 103; Messner, 2008: 123).

Fransa’da devlet, tarafsızlık ilkesi gereği din adamlarının tayinine de müdahale etmez. Kiliseler ve dini organizasyonların yetkilileri kendi din adamlarını kendileri seçerler. Fakat Fransa’da bu kuralın bazı istisnaları bulunmaktadır. Bu istisnalar, statüleri 1905 Ayrılık Kanunu’yla belirlenmiş olan şapel papazları ve piskoposlar,

Guyana'daki Katolik Kilisesi papazları ile Haut-Rhin, Bas-Rhin ve Moselle de konkordato tarafından tanınmış olan dört dini grubun (Lutheran ve Reform Kiliseleri, Roma Katolik Kilisesi ve Musevi topluluğu) din adamlarıdır. 1905 tarihli kanun buradaki Katolik Kiliseleri, bölge piskoposlarının tayini ile ilgili olarak devletle istişarede bulunmasını şart koşturmuştur (Cranmer, 2006: 103; Messner, 2008: 124).

1905 Kanunu “dinlerin eşitliği ilkesi”ni getirerek Katolik Kilisesi’nin bir din gibi işlev görmesini yasaklayarak, onun meşru olarak özel bir statüsünün olamayacağını ve “dinlerin kamu tarafından finanse edilmemesi” prensibini getirmiştir (Chadwick, 2000: 6). Fakat bu prensibin bazı istisnaları bulunmaktadır. Bunların bazıları bizzat 1905 Kanunu’nda yer almıştır. Örneğin, kanun, devletin okul kiliselerinin (şapellerin) harcamalarını karşılaması gerektiğini emretmektedir. Kanuna göre, şapeller, ilkokullar, orta dereceli okullar ile liseler, hastaneler, kimsesizlerin barındığı yurtlar, hapishaneler gibi kamu kurumlarında dini uygulamaların serbest bir şekilde yapılması için gerekli harcamalar kamu bütçesine dâhil edilebilir (Messner, 2008: 121-122). Bunlara ilaveten istisnai bölgelerde ibadet yerlerinin inşasına destek sağlamak için yerel yönetimler destek verebilmektedir (Cranmer, 2006: 103). Ayrıca 1905 Kanunu’nun 19. maddesi “Tarihi yapıların tamiri için harcanan miktarlar destek olarak kabul edilmez” demektedir (Antes, 2003: 21). 1908 yılında 1905 Ayrılık Kanunu’ndan önce inşa edilen Roma Katolik mezhebine ait ibadet yerlerinin mülkiyeti üstlenilmiş ve bunların bakım maliyeti üstlenilmeye başlanmıştır ve sonuç olarak Roma Katolik mezhebine ait binaların bakım maliyetlerinin önemli bir kısmı Katolik Kilisesi kamu fonlarından karşılanmaktadır¹ (Cranmer, 2011: 11).

Bauberot, günümüzde Fransa’da Cumhuriyet’in dini nitelikli aktivitelere ve dinlere yaptığı finansal yardımın listesini çıkarmıştır.

a) 1905’te kamu malı olması şartıyla karşılıksız olarak dinlerin kullanımına terk edilen ve onların yasal mülkiyeti olan dini binaların bakımına katkı sağlar.

b) Papaz ve din adamları sosyal sigortadan faydalanmaktadırlar. Eğer kiliselerin din adamlarını sigorta ettirmesinde ödeme sorunu çıkarsa devlet, bütçesinden onlara da yardım eder.

c) Liselerde, hastaneler, hapishanelerde ve ordu gibi kurumlarda bazı din adamları yapmış oldukları hizmetlerden ücret alırlar.

d) Dini derneklerin yararına iradi vergi indirimine izin verilmiştir (Bauberot, 2003: 101; Minkenberg, 2003: 197)

Bunların yanında ulusal törenlerde (resmi) eğer bir din görevlisi hizmet sunacaksa ücreti bütçeden karşılanır (Robert, 2003: 641). Görüldüğü gibi laik Fransa ülkedeki din hizmetleri için bütçesinden pay ayırmaktadır.

Fransa’da dini grupların devletçe kayıt altına alınması zorunlu değildir, ancak vergi muafiyetinden yararlanmayı veya resmi olarak tanınmayı tercih edenler başvuruda bulunabilmektedir (Fox, 2008: 135). Tescil edilen dini gruplar için iki kategori mevcuttur: a) Vergi muafiyetinden yararlanabilen, dini faaliyetlerde bulunabilen ibadet

dernekleri (*associations culturelles*) ve b) muafiyet hakkı bulunmayan ancak kâr amaçlı faaliyet yapabilen kültür dernekleri (*associations culturelles*) (Cranmer, 2011: 11; Akay, 2011: 20; Antes, 2003: 21; Bloß, 2003: 22-23). Bir ibadet derneği, hizmetler ve uygulamaları ile sadece dini faaliyetler düzenleyebilir. Bir kültürel dernek, kar yapma faaliyetinde bulunabilir. Her ne kadar kültürel dernek vergiden muaf olmasa da okul, eğitimsel işlemler gibi kültürel faaliyetleri için devlet yardımı alabilir. Bazı dini gruplar her iki grup altında bulunabilir. Örneğin; Mormonlar, ibadetleriyle dini faaliyetler yürütmekte ve kültürel dernekleri altında bir dernek kurup kar amaçlı faaliyet yürütmektedirler (Cranmer, 2006: 103).

Devlet, dini gruplara tapınak veya ibadethane (sinagog cami, kilise vs.) inşa etmeleri için doğrudan bir fon sağlamaz. Fakat dini gruplara ibadet yerlerinin inşası için yardımlar, dolaylı kolaylıklar sağlanmaktadır (Fox, 2008: 135; Akay, 2011: 20). Bunlar, dini gruplara avantajlı arsa veya kredi garantileri teminidir. Ayrıca, devlet “dini ibadethaneleri” emlak vergilerinden muaf tutar. Ayrıca devlet, dini gruplara kendi kültürel dernekleri üzerinden de kredi ve fon sağlayabilmektedir (Şencan, 2011: 36).

Ülkede halkın dini konularda taleplerini karşılama sorumluluğunda olan belirli bir kamu kuruluşu bulunmamaktadır. Bireyler ya da özel kuruluşlar, bu yöndeki taleplerinin karşılanması için, ilgili kurumlara başvurabilmektedirler. Yani, bireyler dini ihtiyaçlarını yapabilmek için mahalli eğitim idarelerine; şapel vs. açmak için mahalli okul idarelerine; hastanelerde ve hapishanelerde ibadetlerini yerine getirmek ve dini ihtiyaçlarını karşılamak için kurum idarelerine müracaat edebilirler (Messner, 2008: 120).

Fransa’da devlet, hastanelerde, orduda, okullarda ve cezaevlerinde bulunan bireylerin ihtiyacı olan dini hizmetleri karşılamaktadır. Bu gibi yerlerde devlet ruhsal arınma için bir mekân (Aumônerie) ve din görevlisi (Aumônier) bulundurulmasına izin verip bizzat organize dahi etmektedir. (Arabacı, 2018). Bu gibi yerlerde görev yapacak din görevlileri ayırım kanununa göre ilgili dini otoritenin teklifi ve kamu otoritesinin onayıyla atanmakta (Morange, 2001: 136) ve bu görevlilere devlet tarafından ücret ödenmektedir. Fransız devlet okullarının çoğunda öğrencilere manevi danışmanlık hizmeti vermek için papazlar bulunmaktadır (Kuru, 2011: 114). Müslüman din adamları için de hastanelerde, orduda ve hapishanelerde kadrolar bulunmaktadır (Messner, 2008: 124). Günümüzde Fransa’da liselerin % 90’ında kurum bünyesinde din hizmetlerini yürütmek için resmi papazlık bulunmaktadır (Robert, 1997: 146-147). Bunlara ilave olarak Fransa’da kamuya bağlı okullarda dini nedenlerle farklı yemekleri yemek zorunda kalacak öğrencilere inancına uygun yemekler sağlamak konusunda gayret göstermektedir. Ayrıca, Fransa’da devlet, önce resmi nikâh kıymaları şartıyla dini nikâha izin vermektedir. Devlet “Paskalya, Kabul Günü, Göğe Yükselme Günü, Tüm Azizler Günü ve Noel” gibi dini bayramları tatil olarak tanımaktadır (Bilgin-Koçak, 2012: 97).

Günümüzde Fransa, ülkesinde göçmenler nedeniyle dinlerle ve dini gruplarla daha yakın bir işbirliği yapma ihtiyacı

¹ Örneğin 15.04.2019 tarihinde yanan Notre Dame Katedrali bu yasa gereği bakım onarımı kamu fonlarından yapılacaktır.

hissetmektedir. Örneğin İçişleri Bakanlığı Müslümanları temsil etmesi ve Müslüman ibadet yerlerinin inşasını teşvik etmek üzere (örneğin, Paris Ulu Camii) devlet tarafından desteklenen “the Conseil Français du Culte Musulman” un yapılandırılmasında önemli görevler üstlenmiştir (Ferrari, 2008: 109; Ercolessi ve Hägg, 2008: 114). Hatta günümüzde Fransa’da 1905 tarihli laiklik yasasında köklü değişiklik yaparak ibadet merkezlerine devlet binalarının müsait alanlarını kiraya verme, inanç merkezlerinin dış yardımlarını denetim almaya çalışmaya ve bu tür yerlere vergi muafiyeti vermeyi tartışmaktadır. Fransa’da bu tür gelişmeler din devlet ayırımının eskisi kadar keskin olmadığını, bu ayırımı giderek yumuşamakta olduğunu göstermektedir.

3.3. Amerika Birleşik Devletleri’nde Devletin Din Hizmetlerindeki Rolü

ABD’de din devlet ayrılığı ilkesinin uygulanmasından dolayı ülkedeki dini kurumlar sivil toplum kuruluşları olarak örgütlenmiştir. Ülkedeki dinler ve mezhepler üzerinde devletin bir yetkisi olmadığından dinler ve mezhepler özerk bir yönetim sistemine sahiptir. Din hizmetlerinin finansmanı da ilgili dine inananlar tarafından yapılmaktadır. Bu nedenle inananlar, o dinin veya mezhebin hizmet şekli ve kalitesi üzerinde denetim imkânına sahiptirler (Akay, 2011: 26). Dolayısıyla ülkede din hizmetleri devletten daha çok dini gruplar ve kiliseler tarafından yerine getirilir. Devlet daha çok din özgürlüğünün yerine getirilebilmesi için gereken ortamı hazırlamaktadır. Devlet bunların yanında kiliseleri din hizmetlerini yerine getirebilmeleri için vergiden muaf tutmaktadır. (Fowler, Hertzke ve Olson, 2003: 51).

Kiliselerin seçmenler için herhangi bir aday adına (ya da buna karşı) herhangi bir siyasi kampanyaya doğrudan ya da dolaylı olarak katılmaları ya da bunlara müdahale etmeleri kesinlikle yasaktır. Siyasi kampanya fonlarına veya kamu adına herhangi bir adayın lehine veya aleyhine kamuya açık beyanlara (sözlü veya yazılı) yapılan katkılar, siyasi kampanya faaliyetleri yasağı açıkça ihlal etmektedir. Bu yasağı ihlal etmek, vergi muafiyeti durumunun reddedilmesine veya iptal edilmesine ve belirli tüketim vergisinin uygulanmasına neden olabilir. a) bir adayın değerine tercih edeceğine dair önyargı kanıtı bulunan seçmen eğitimi veya kayıt faaliyetleri; (b) bir şekilde bir adaya karşı çıkmak; veya (c) bir aday veya aday grubunu destekleme etkisine sahip olmak müdahaleyi oluşturur (ABD’de Vergiden Muaf Örgütler, 2018).

Kongre, Vergi Kanunu’nun 7611 sayılı bölümünde, kiliselerin muafiyetlerinin nasıl ve ne zaman olabileceği konusunda özel sınırlamalar getirmiştir. Bir kilisenin vergi muafiyetine ancak uygun bir üst düzey Hazine yetkilisinin, (yazılı olarak kaydedilen gerçekler ve şartlar temelinde) o yerin bir kilise olduğuna inanması gerekir (ABD Vergi Kanunu). Kiliselerin dini faaliyet dışındaki yapmış olduğu faaliyetler vergiden muaf değildir.

Devlet bireylerin din özgürlüklerini gerçekleştirebilmesi için kendisine bağlı kurumlarda tüm inanç gruplarına yönelik dini inançlarını sürdürebilmesi için makul ve eşit fırsatlar sunar (Beckford-Gilliat, 1998: 174). Örneğin, cezaevlerinde mahkûmların dini ibadet ihtiyaçlarının karşılanması için 2000 yılında bireyleri ve dini koruyan bir medeni haklar yasası olan “The Religious Land Use and Institutionalized Persons Act” kabul etmiştir. Bu anlaşma ile cezaevlerinde

zorunlu ibadet hizmetine sahip dinlerin (bu dinlere sınırlama olmaksızın) büyük bölümü ibadet için fiziksel alana sahip olmuştur (Akay, 2011: 26). Bu yasayı yürürlüğe koyan Kongre, dini serbest ve özgür bir şekilde uygulamayı ibadet etme hakkı çerçevesinde kabul ederek, dinlerin teolojik gerekliliklerine uygun yeterli fiziksel bir alan olmadan işlev göremeyeceğini kabul etmektedir. 1993’teki Din Özgürlüğü Düzenlenmesi Yasası’na göre devlet cezaevlerinde dini hizmetlerin sağlanması için din adamları istihdam etmiş, fakat 1997’de yüksek mahkeme bu istihdamın anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle iptal etmiştir (Beckford ve Gilliat, 1998: 174-176). Bu yasa, devlet daireleri, belediyeler, belediye meclisleri gibi yerleri de kapsamaktadır (Religious Land Use and Institutionalized Persons Act of 2000).

Bazı eyaletler cezaevlerinde infaz edilecek Hristiyan mahkûmlara infaz odasında papaz görevlendirmesi yapmaktadır. Din hizmetleri ordu içinde de, askeri nedenlerle sınırlanmadığı ve askeri hizmetleri engellemediği sürece askerlerin dini ibadet ihtiyaçlarını özgür bir şekilde yerine getirmesi için gerekli ortam sunulmaktadır. Dini hizmetler arasında “kutsal günlerin ve bayramların kutlanması, personel odalarının ayrılmasında, sağlık hizmetlerinde ve sunulan yemeklerde dini farklılıkların gözetilmesi, müfredatta dini pratikler ve inançlara ilişkin bilgilerin yer alması, dini simgelerin askeri görevlere zarar vermemek koşuluyla askeri üniforma ile birlikte kullanılması” yer almaktadır (Akay, 2011: 26). Amerikan donanmasında “chaplain” adı altında din adamları hizmet vermekte ve bu kişilere devlet maaş bağlamaktadır. Hastanelerde hastalara yönelik manevi bakım hizmetleri gönüllü din adamları tarafından profesyonel bir şekilde yürütülen bir hizmet alanı olarak varlığını devam ettirmektedir (Akay ve Şahin, 2018: 6). Kısaca, ABD’de devlete bağlı cezaevi, hastane, üniversite ve polis teşkilatı gibi kurumlarda hizmet veren farklı dinlere mensup görevliler daha çok gönüllülük esasına göre hizmet vermektedirler. Amerikan donanması (yaptıkları işin psikolojik sonuçları nedeniyle) ve devlete bağlı hastanelerdeki din adamları devlet tarafından finanse edilmekte ve bu durum istisna niteliği taşımaktadır. Devletin dini hizmetlerinin yanında eyaletler arası farklı uygulamalar olsa da dini bayramlarda (Noel Bayramı, Kutsal Cuma, Paskalya Bayramı, bazı eyaletlerde Müslümanlar için Kurban ve Ramazan Bayramı vs.) bir gün resmi tatil olmaktadır (Major holidays and festivals in USA, 2018).

Amerikan toplumunda din hizmetleri kiliseler tarafından yerine getirilmektedir. Kiliseler toplumsal hayatta çok aktif ve faal kurumlardır. Kilise yapılan bağış ve yardımlardan dolayı geniş bir alanda toplumsal örgütlenmeye giderek okullar, hastaneler ve üniversiteler açmıştır. Bunların yanında hayır kurumları ve uluslararası yardım kuruluşlarının yönetimlerini dahi üstlenmiştir. Kiliselerin toplumsal hayata aktif olarak katılmaları hükümet ile arasında karşılıklı bir ilişki kurmasına neden olmaktadır. Örneğin, çok sayıda kilise ve dini vakıf hastanesi hizmetlerini yürütebilmek için devlet yardımına ihtiyaç duymaktadır. Hükümetler de politika üretebilmek ve uygulayabilmek için kilisenin desteğini almak zorundadır. Kilise hem dini hem de resmi nikâh kıyabilmektedir. Bu gibi nedenlerle hükümet ve kilise birçok alanda kaçınılmaz bir ilişki kurmak zorunda kalmaktadır (Fowler, Hertzke ve Olson, 2003: 50-51; Kuru, 2011: 236). Görüleceği üzere ABD’de din hizmetleri karmaşık bir sürece işaret etmektedir.

Her ne kadar din devlet ayrılığı anayasal olarak sağlanmış olsa da uygulama da esnek bir modelin kabul edildiği aşikârdır.

3.4. Almanya’da Devletin Din Hizmetlerindeki Rolü

Almanya federal bir devlet olup, 16 eyaletten oluşmaktadır. Her eyaletin ayrı bir anayasası, bir hükümeti, başkenti, bütçesi ve yönetim özgürlükleri bulunmaktadır. Her eyaletin anayasasında din özgürlüğü ve devletin dini gruplarla ilişkisini belirleyen hükümler mevcuttur. Fakat bu hükümler federal anayasaya aykırılık taşımamaktadır (Robbers, 2008: 43).

Devlet din ile “ayrılık içinde işbirliği” şeklinde hareket etmektedir. Tarafsızlık, hoşgörü ve eşitlik devletin dine yaklaşımını belirleyen kavramlardır (Şencan, 2011: 6).

Almanya Anayasası’na göre devletin bir dini veya kilisesi bulunmamaktadır. Anayasaya göre tüm dinlere karşı devlet eşit mesafededir ve tarafsızdır. Anayasanın 137. maddesi aynen şöyledir. “Devlet kilisesi yoktur. Dini topluluklar kurma hakkı güvence altına alınır. Her dini topluluk, kendi işlerini, herkes için geçerli olan yasaların çerçevesinde bağımsız olarak düzenler ve yönetir.....Kamu tüzel kişi niteliğindeki dini topluluklar, bölgesel vergi listeleri üzerinden, eyalet hukukunun tespit ettiği koşullar çerçevesinde vergi toplamak yetkisine sahiptirler.”

Almanya’da din hizmetlerinin yürütülmesi ile ilgili doğrudan bir bakanlık bulunmamaktadır. Burada sistem dini ihtiyaçların karşılanması konusunda devletin dini cemaatlerle işbirliği yapması üzerine kurulmuştur. Dini cemaatler herkes için geçerli kanunlara uymak şartıyla kamu tüzel kişilikleri sayesinde kendi işlerini yürütür ve istedikleri elamanı işe alabilir, istedikleri şekilde eğitim yapabilir. Devlet sadece bazı dini cemaatlerin bazı mevkiilerine devletle yapılan anlaşma gereği politik nedenlerle bazı kişilerin piskopos atanmasına itiraz edebilir. Devlet okullarında ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarda din hizmeti dini cemaatler tarafında yerine getirilmektedir (Robbers, 2008: 53). Bu konuda Anayasanın 141. Maddesi şöyle demektedir. “Orduda, hastanelerde, cezaevlerinde ve diğer kamu kuruluşlarında ibadet ve manevi takviyesine gereksinme olduğu ölçüde, dini topluluklara, gerekli dini işlemlerin yapılması hususunda izin verilmelidir. Bu arada her türlü zorlamadan kaçınılmalıdır.” Huzurevi, hastane gibi kurumların çoğu dini gruplara aittir. Cemaatler buralardaki kişilere din hizmeti götürmektedir. Yine cezaevlerinde din hizmeti vermektedir.

Din işleri ile ilgilenen dini cemaatler finansmanlarını büyük ölçüde kendi üyelerinde karşılamaktadırlar. Fakat birçok dini faaliyette devlet finansman desteği sağlanmaktadır. Örneğin kilise binalarının tarihi ya da kültürel nedenlerle bakım ve onarımına ve buradaki görevlilerin maaşlarına devlet destek vermektedir. Ayrıca devlet dini cemaatlere üyelerinin ödeyeceği vergiyi kendi personelleri ile toplamakta ve belli bir kesinti yaparak bu parayı cemaatlere aktarmaktadır. Devlet sağlık hizmeti, aile bakımı, yaşlı bakımı ve diğer sosyal hizmetleri ile uğraşan dini cemaatlere mali yardım yapmaktadır. Dini cemaatler dini hizmet ve hayır işlerinde birçok vergiden muafır (Doğan, 2008: 5; Robbers, 2008: 54-57, Şencan, 2011: 6). Fakat resmi nikâh yetkileri bulunmamaktadır. Almanya’da evlilik konusunda medeni hukuk geçerlidir. (Şencan, 2011: 9).

Din hizmeti sunan personelin atanması ve ücreti cemaatler tarafından karşılanır. Devlet okullarındaki din personeli ise dini cemaatin onayı sonrası devlet tarafından atanır ve ücreti devletçe karşılanır. Ordudaki papazların ve devlet üniversiteleri ilahiyat fakültesindeki görevlilerin maaşı devletçe ödenir (Robbers, 2008: 57-58). Almanya’da, dini cemaatlerin açmış olduğu okulların gideri ve görevlilerin temel giderleri için devlet mali yardım yapmaktadır. Devlete ait okullarda din dersi dini cemaatlere bırakılmıştır. Devlet sadece mali boyutunu karşılamaktadır. Almanya’da tüm resmi daireler dini nedenlerden ötürü hafta sonu kapalıdır (Karagöz, 2010). Kısaca devlet memuru statüsündeki din görevlilerinin maaşını devlet ödemektedir.

Almanya’da bir grubun dini cemaat olması mahkeme kararı ile mümkündür. Mahkeme “durumları ve üye sayıları” itibariyle süreklilik teminatı ile bütün dini cemaatlere aynı hakkı vermektedir (Doğan, 2008: 5). Ayrıca Hristiyan ve Museviler için Paskalya, Meryem Ana günü, Noel bayramı gibi dini bayramlarında resmi tatil olmaktadır (Güneş, 2012). Müslümanların dini bayramlarında ülke genelinde istenen bir resmi tatil isteği devam etmektedir.

3.5. Türkiye’de Devletin Din Hizmetlerindeki Rolü

Batıda siyasal alan ile dini alanın ayrılmasına imkân sağlayan düalizm Türkiye gibi İslam toplumlarında söz konusu olmamıştır. Bunun nedenleri arasında İslamiyet’teki birlik ilkesinin tekçi bir kültür oluşumunu geliştirmiş olması vardır (Arslanel, 2006: 121-122). Bu tekçi kültür din devlet ilişkilerinde birlikteliği beraberinde getiren unsurlardan biridir. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran irade tarafından halkın dini ihtiyaçlarını karşılamak yani halka verilecek din hizmetleri kamusal bir hizmet olarak görülmesinin nedenleri arasındadır. Devlet bu hizmeti karşılamak için Diyanet İşleri Başkanlığı’nı (DİB) kurmuştur. Anayasal bir kurum olan DİB, ülke çapında İslâm’ın bir mezhebine uygun tüm dini hizmetleri yürütmektedir.

Kuruluşundan itibaren DİB’in görevlerinin en önemli kısmı cami hizmetleri olmuştur. İmam-Hatip, müezzin ve vaizler, kısmen de müftüler tarafından icra edilen cami hizmetleri DİB’in hizmetlerinin çok önemli bir bölümünü teşkil etmektedir.

Camiler, ibadet yeri olmasının yanında aynı zamanda birer dini eğitim-öğretim yeridir. Camilerde cemaati hayırlı işlere teşvik etmek, dini konularda aydınlatmak, günahlardan sakındırmak, hurafelerden korumak ve İslâm ahlakı ile ahlaklanabilmesini temin etmek için en önemli irşat metotlarından birisi olan vaaz çok sık yapılmaktadır. Bunun yanında DİB, camilerde hutbeler, radyo ve televizyon programları, konferans, seminer ve panellerle irşat ve tebliğ görevini, dini konularda halkın aydınlatılması vazifesini yerine getirmeye çalışmaktadır. Cuma ve bayram günlerinde yapılan vaazlar, okunan hutbeler ile insanlara dini hizmet götürülmeye çalışılmaktadır. Ramazan ayındaki teravih ve kandiller ile vakit namazlarına gelen insanlar da yine bu hizmetlerden istifade etmektedirler. Bu görevleri yerine getirirken DİB, sıklıkla yazılı, sesli ve görüntülü yayınlardan istifade etmek, konferans, panel, sempozyumlar düzenlemektedir. DİB’e bağlı camilerde özellikle Cuma namazı sonrası yapımı devam eden camilere, Kur’an kurslarına ve kurslarda eğitim alan öğrencilere yardım

toplanmakta ve bu yardımlar din hizmetleri için kullanılmaktadır.

DİB, Hac-umre organizasyonu yapmanın yanında kendisine bağlı din görevlileri Kur'an kursu, fetva, cenaze hizmetleri, dini ve resmi nikâh hizmetlerini de yerine getirmektedir.

DİB, bu hizmetlerinin yanında cezaevi, hastaneler, huzur evleri gibi kurum ve kuruluşlara da dini hizmetler vermektedir. Örneğin; Adalet Bakanlığı ve DİB arasında 30 Mart 2001 yılında yapılan işbirliği protokolü imzalanarak hükümlü ve tutukluların yararına ceza infaz kurumlarındaki din hizmeti faaliyetlerinin daha aktif bir şekilde düzenlenme yoluna gidilmiştir. Bu işbirliği protokolü gereğince ceza ve çocuk eğitim evleri için DİB'e vaiz kadroları tahsis edilerek buralarda vaizler istihdam edilmeye başlanmıştır. Böylece ceza ve ıslah evlerinde dini konularda onlara hizmet verilmektedir. Cezaevlerinde Kur'an kursu hizmetleri, koğuş sohbetleri, kutsal gün ve gecelerde dini hizmetler verilmektedir. Diğer bir örnek, 2015 yılında DİB ile Sağlık Bakanlığı arasında imzalanan "Hastanelerde Manevi Destek Sunmaya Yönelik İşbirliği Protokolü" gereğince hastalara, hasta yakınlarına ve hastane personellerini motive etmek ve özellikle hastalara manevî destek sunmak amacıyla dinî konularda danışmanlık ve rehberlik hizmetleri sunulmaya başlanmıştır. Ayrıca Türkiye'de bazı kurumlarda "din adamı" kadrosu bulunmakta ve din adamları kurum personellerine dini hizmetler vermektedir.²

DİB'in dini hizmetlerinin yanında diğer resmi kurum ve kuruluşlarca da din hizmeti ve dini görevler için fiziksel mekânlar karşılanmaktadır. Örneğin, resmi kurumlarda görevli kişiler kendi idarelerine talepte bulunarak ibadetini yapabileceği uygun bir alan istediklerinde idareler bunu karşılamak zorundadırlar. Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Halk Eğitim Müdürlüğü tarafından kendine bağlı dersliklerde veya uygun bir alanda halka Kur'an Kursu eğitimi vermektedir. Küçük çocuklar okulların tatil olduğu yaz aylarında ailesinin isteğine bağlı olarak DİB'in camilerde organize ettiği Kur'an kurslarına da gidebilmektedir.

Son yıllarda DİB, dini hizmet sunumu ile ilgili olarak irşad, nasihat, tebliğ, vaaz gibi bilinen yöntemlerden farklı yeni ve alternatif bir din hizmeti sunma yöntemi geliştirmiştir. Bunlar dini danışmanlık hizmeti, internet sitelerinde sunulan mobil uygulamalar yoluyla mobil din hizmeti sunumudur. Ayrıca 2011 yılında ilk kez uygulanan Ramazan ayının yaz aylarına gelmesi ile yayla turizmin yoğun olduğu yerlerde ve turizm bölgelerinde teravih namazı kılınması için gerekli tedbirler almakta ve buralarda da dini hizmet vermektedir. Ayrıca Türkiye'de İslâm dinine ait bayramlar resmi tatil olarak kutlanmakta ve DİB bu günlerde din hizmeti sunmaktadır.

Türkiye'de devlet, kendisine bağlı camilerin, mescitlerin bakım ve onarımının yanında diğer din mensuplarına ait kilise gibi yerlerinde restorasyonlarını son zamanlarda sıklıkla yapmaktadır. Fakat devlet, Sünni İslâm dışında tutulan Alevilerin ibadet yeri olarak kabul ettikleri cem evlerini ibadethane olarak tanımamakta ve bu nedenle herhangi bir giderini karşılamamaktadır. Fakat Yargıtay, 28 Kasım 2018'de Cem evlerinin ibadethane statüsünde

olduğunu ve elektrik faturalarının devlet tarafından ödenmesi gerektiğine hükmetmiştir.³ Fakat devlet tarafından henüz bu konuda herhangi bir bütçe ayrılmamıştır. Çünkü kanunlarda henüz Alevilik inanç olarak tanınmamaktadır. Devlet Aleviliği Müslümanlığın farklı bir yorumu olduğunun ve bir ibadethaneye sahip olamayacağını düşünmektedir. (Borovalı ve Boyraz, 2016: 75). Daha önce Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Cem evlerini ibadethane kabul etmişti.⁴

Türkiye Cumhuriyeti kuruluş antlaşması sayılan Lozan antlaşmasınının 40 ve 42. Maddeleri Müslüman olmayan azınlıklara mensup olan Türk vatandaşlarının dini kurumlar kurmak, yönetmek ve denetlemek ve dini merasimlerini serbestçe yapmak hususlarında eşit haklara sahip olduklarını güvence altına alarak "azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve diğer dinsel kurumlara her türlü korunmayı sağlamayı yükümlenir. Aynı azınlıkların bugünkü durumda Türkiye'de mevcut olan vakıflarına dini ve hayır kurumlarına her türlü kolaylık ve müsaade gösterilecek ve Türkiye hükümeti yeni din ve hayır kurumlarının kurulması için bu gibi özel kurumlara sağlanmış olan gerekli kolaylıklardan hiçbirini" esirgemeyeceğini deklare etmiştir. Örneğin; Ortodoks Türk vatandaşlarının din hizmetlerini yerine getirmek için kurulmuş patrikhane, bir devlet kurumudur ve kilisenin yöneticisi patrik de bir "devlet memuru sıfatıyla Türkiye Cumhuriyeti Devleti kanunlarına tâbidir." Patrikhane'nin diğer ruhbanları da Türk vatandaşı olmak zorundadır (Gökçen, 2018; Şahin, 2018: 347).

4. Sonuç

Fransa, ABD ve Türkiye gibi ülkeler anayasalarında laik bir yapıda olduklarını veya din devlet ayrılığını öngören maddeleri düzenlemiş olsalar da, ilgili devletler din hizmetleri konusunda vatandaşlarının dini ihtiyaçlarını karşılamak için birçok alanda devreye girmektedir. Laikliğin doğduğu Fransa dahi, okul kiliselerindeki harcamaların karşılanmasından cezaevi, hastane ve ordu gibi kurumlarda bireylerin dini hizmetlerini karşılamakta ve sınırlı da olsa din adamlarına maaş bile vermektedir. Bunun yanında devlet birçok dini merkezin bakım ve onarımını üstlenmektedir. Anlaşılacağı üzere Fransa'da devlet, bireylerin din özgürlüğünü sağlamak için laiklik anlayışına sınır çekmektedir. Kısaca "laik" Fransa bile ülkesindeki din hizmetlerini karşılamak için bütçesinden pay ayırmaktadır. Ülkelerin bütün din ve inançlara eşit destek vermesi, hiçbir inancı olmayanların durumu düşünüldüğünde bu destek laiklik ilkesine aykırılık oluşturmaktadır. Yani bu durum laikliğin arkasındaki temel düşünce olan devletin din ve inançlar (hiçbir inancı olmayanlar dahil) karşısında tarafsız olması ilkesine aykırılık oluşturur. Laik bir devletin bir dini veya inancı-inanmayışı diğerlerine karşı tercih etmemesi veya imtiyazlı konuma getirmemesi gerekir.

İngiltere zaten din ile barışık sistemi sayesinde hemen hemen tüm dinlerin din hizmetlerini karşılamaya çalışmaktadır. Hastanelerde, orduda, cezaevlerinde vs. gibi kurumlarda dini hizmetleri karşılamak için görevli din adamlarına maaş vermekte ve bu hizmetleri yakından takip etmektedir.

Türkiye'de devlet, halkın dini ihtiyaçlarını karşılamak için din hizmetlerini bir kamu hizmeti olarak görmüştür. DİB, ülke sathına kadar yayılan camileri ve kadrosu sayesinde

² Örneğin; Sağlık Bakanlığı'na bağlı hastanelerde imam-vaiz kadrosu bulunmaktadır.

³ Yargıtay 3. Hukuk Dairesi, 2016/17500 E.,2018/6192 K.

⁴ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (ECHR),145, (2016).

ülkedeki insanlara sadece bir dinin hizmetini götürmektedir. Ayrıca Türkiye’de DİB’den ayrı birçok resmi kurumda din adamı kadrosu bulunmakta ve din hizmeti verilmektedir. Türkiye’de devlet, İslâm dışındaki diğer din mensuplarına kamu hizmetini sınırlı düzeyde, dini ibadet yerlerinin bakımı ve onarımına yardımcı olmak şeklinde götürmektedir. Bunlar, kilise ve sinagogların bakım ve onarımı ile sınırlıdır. İslâm dini dışında da din adamı kamu kurumlarında yer almamaktadır. Devlet, Sünni İslâm dışındaki örneğin Alevilere herhangi bir din hizmeti götürmemektedir. Alevilerin ibadet yeri olarak kabul ettikleri cem evlerini hala yasal olarak ibadethane olarak tanımamaktadır. Çünkü devlet resmi düzeyde Aleviliği tanımamaktadır.

ABD’de ise din hizmetleri daha çok sivil toplum örgütlerinin faaliyetleri arasına girmektedir. Devlet din hizmetleri alanında pek görülmemektedir. Amerika’da devlet daha çok bireylerin rahatça dini özgürlüklerini yaşaması için gerekli ortamı hazırlamaktadır. Din hizmetleri kurumlarda daha çok gönüllülük esasına göre yürütülmektedir. Amerika’da farklı dini inançların devlet tarafından korunması gerektiğine inanılır ve dini özgürlüğe duyulacak saygının devletin huzuruna ve esenliğine pozitif katkı sunacağına dair bir varsayım vardır. Bu siyaset ve tutumlar ilk önce din özgürlüğünü koruyan uluslararası insan hakları standartlarından oluşmaktadır. İkinci olarak, kendilerini dine adanmış olan bireylerin özgürlüklerine ve insan olmalarından dolayı şerefli bir varlık olduğuna dair inanç vardır (Gunn, 2005: 133). ABD inanç ile özgürlüğü bir arada ahenkli bir şekilde yaşatan bir modele sahiptir. Devlet din hizmetleri alanında pek görülme de özellikle Deniz Kuvvetleri’nde farklı inanç gruplarından maaşlı din adamı istihdamı yapmıştır. ABD, Fransa, İngiltere’de orduda görev yapan farklı din gruplarına din hizmeti veren maaşlı din adamları olmasına rağmen Türkiye’deki askeri birliklerde din adamı bulunmamaktadır. Türkiye sadece askerlerin ve görevlilerin ibadetleri için fiziki mekân tesisi yapmaktadır. Türkiye’de bu tür dini hizmet gönüllülük esasına göre yürütülmektedir. Fransa’da 1905 öncesi kiliselerin bakım ve onarımı devlet tarafından karşılanırdı. 1905 sonrasında bu uygulamaya bazı sınırlamalar getirilmiştir. ABD’de ise tüm dinler (kiliseler, mezhepler vs.) eşit şartlara sahiptir. Hiçbir din imtiyaz sahibi değildir. Dinlerin tüm giderleri kendi üyelerinin gönüllülük esasına göre oluşturdukları sistem sayesinde yürütülmektedir.

Almanya ise kendine has modeli ile anayasası gereği dini cemaatlerle iletişim kurmakta ve onlar üzerinden din hizmetini yürütmektedir. Bu sayede onlara vergi avantajı sağlamakta ve bazı durumlarda kamu fonlarından finans yardımı yapmaktadır. Sistemde dini hizmetleri cemaatler eliyle yürütülmekte ve giderleri cemaat tarafından karşılanmaktadır. Devlete ait kurumlarda da din hizmeti dini gruplar eliyle yürütülmektedir. Eğer din görevlisi devlet memuru statüsünde ise ücreti devlet tarafından karşılanmaktadır. Müslüman dini gruplar için dini bayramlarda tatil isteği, vergi indirim vs. gibi sorunlar halen çözülmemiştir.

Diğer bir karşılaştırma unsuru ise din adamlarının resmi nikâh konusunda yetkileridir. Devlet din hizmeti verirken bazı ülkelerde din adamlarına bir takım yetkiler tanımıştır. İngiltere, ABD ve Türkiye’de din adamlarının hem dini hem de resmi nikâh yetkileri mevcuttur, Fransa’da ve

Almanya’da din adamlarının resmi nikâh yetkileri bulunmamaktadır.

Son tahlilde, araştırmaya konu olan ülkelerden ABD, Fransa ve Türkiye kendilerini laik olarak tanımlasalar veya bunu hukuki düzenlemeleri ile ima etseler dahi bireylerin, toplumun din hizmetlerini karşılamak için gerekli kolaylıkları sağlamaktadır. Bu durum şunu göstermektedir: “din” tüm ülkelerde az veya çok toplumsal yapıyı oluşturan hukuk, siyaset, kültür, ekonomi, ahlak, eğitim vb. gibi alanlarla sürekli bir etkileşim halindedir ve bu alanlardan etkilendiği gibi aynı zamanda onları sürekli etkilemektedir. Bu yüzden laikliğin saf ve katıksız bir uygulaması hemen hemen hiçbir ülkede gerçekleşmemektedir.

Kaynakça

- ABD’de vergiden muaf örgütler*, (Erişim: 11.12.2018), <https://www.irs.gov/charities-non-profits/charitable-organizations/the-restriction-of-political-campaign-intervention-by-section-501c3-tax-exempt-organizations>.
- ABD Vergi Kanunu 7611 sayılı bölüm*, (Erişim:10.12.2018), <https://www.irs.gov/pub/irs-tege/26usc7611.pdf>.
- ABD 2010 Uluslararası Din Özgürlüğü Raporu*, İngiltere, (Erişim:21.07.2018), <https://www.state.gov/j/drl/rls/irf/2010/148995.htm>.
- ABD 2010 uluslararası dini özgürlük raporu*, Fransa, (Erişim:21.07.2018), <https://www.state.gov/j/drl/rls/irf/2010/148934.htm>.
- Akay, H., (2011), Uygulamada laiklik: Devlet-Din Ekseninde Özgürlükler, Hizmetler ve Finansman, *Toplum ve Bilim*, sayı: 120, 11-47.
- Arabacı, F., *Avrupa’da Din Devlet İlişkileri*”, (Erişim: 21.07.2018), http://fazliarabaci.com/default.asp?page=content&content_id=108.
- Akay, M., Şahin, Z., (2018), *Türkiye’de ve Dünyada Hastane Hizmetleri Bağlamında Manevi Bakım*, (Erişim:21.07.2018), http://www.multicongress.net/2018Multicongress/Ornek_Calisma.pdf.
- Antes, P., (2003), “Fransa’da Sekularizm ve Laiklik”, Din ve Devlet İlişkileri Farklı Modeller, Konseptler ve Tecrübeler, Ankara: Konrad Adenauer Vakfı Yayını.
- Arslanel, M. N, (2006), “Sivil Toplum İslamîyet ve Demokrasi” *Kamu hukuku Arşivi*, 2, (Khuka), 121-125.
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (26 Nisan 2016). Grand Chamber judgment Izzettin Dogan and Others v. Turkey - refusal to provide a public service to followers of the Alevi faith. (Erişim: 01.05.2020), <http://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-5358689-6688703>.
- Başgil, A. F., (2003), *Din ve Laiklik*, 7. Baskı, İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Bauberot, J., (2003), “Fransa: Laik Cumhuriyet”, Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik, Derleyen: Jean Bauberot, (Çeviren: Fazlı Arabacı), İstanbul: Ufuk Kitapları.

- Beckford, J. A., ve Gilliat, S., (1998), *Religion in Prison*, Cambridge University Press.
- Beckford, J., A.,(2004), “Social Justice and Minority Religions in Prison-The Case of England and Wales”, Edit: James T. Richardson, *Regulating Religion: Case Studies from Around the Globe*, Kluwer Academic/Plenum, London.
- Beckford, J. A., ve Joly, D., ve Khosrokhavar, F., (2005), *Muslims in Prison Challenge and Change in Britain and France*, Palgrave Macmillan.
- Bilgin, M., ve Koçak, K. A., (2012), *Karşılaştırmalı Anayasa Çalışmaları, Araştırma Hizmetleri Başkanlığı*, TBMM Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara: TBMM Basımevi.
- Bloß, L., (2003), *European Law of Religion*, New York University School of Law New York.
- Borovalı, M., ve Boyraz, C., (2016), “Türkiye’de Cemevleri Sorunu: Haklar ve Özgürlükler Bağlamında Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Mülkiye Dergisi*, 40 (3), 55-85.
- Catto, R., ve Davie, G., (2008), “İngiltere”, *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din Devlet İlişkisi*, Editör: Ali Köse, Talip Küçükcan, İstanbul: İsam Yayınları.
- Chaplains Sistemi için, (Erişim: 21.07.2018), https://www.navy.com/contact/joining-the-navy?&activity=1228878&cid=ppc_gg_nb_stan_chaplains&gclid=CJHozrWRpd0CFQ6RgQodNOQEwg&gclid=ds.
- Cranmer, F., (2006), “Church And State In Western Europe (Excepting Scandinavia)”, Editor: Frank Cranmer-John Lucas-Bob Morris, *Church and State A Mapping Exercise*, Published by The Constitution Unit Department of Political Science, London.
- Chadwick, K., (2000), “Introduction”, *Catholicism, Politics and Society in Twentieth Century France*, Kay Chadwick (Editor), Liverpool: Liverpool University Press.
- Cranmer, F., (2011), *Notes On Church And State In The European Economic Area 2011*, (Erişim: 21.05.2018), http://www.law.cf.ac.uk/clr/networks/Frank%20Cranmer_%20Church%20&%20State%20in%20W%20Eur ope.pdf.
- Cox, H., (2013), *The Secular City: Secularization and Urbanization in Theological Perspective*, New jersey: Princeton University Press.
- Cox, J. L., (2004), *Kutsal İfade Etmek*, Çev. Fuat Aydın, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Demir Kilise Açıldı, (Erişim: 18.05.2018), <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/restorasyona-tamamlanan-demir-kilise-aciliyor-40702204>.
- Diñkol, B., *Türkiye’de Anayasal Düzen ve Laiklik*, (Erişim: 22.03.2011), <http://www.iticu.edu.tr/kutuphane/dergi/d1/M00007.pdf>
- Doğan, R. (2008), *Avrupa Birliği Sürecinde Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi: Almanya Modeli*, AÜİFD XLIX (2008), sayı: II, 1-43.
- El-Messiri, A., (2001), *Sekülerizm, İçkinlik ve Yapıbozumu*, çev: Gürkan Bayır, (Erişim: 24.03.2011), <http://www.timeturk.com/tr/2009/03/02/sekulerizm-ickinlik-ve-yapibozumu.html>.
- Ercolessi, G., ve Hägg, I., (2008), “A Note on Recent Developments in France”, Separation of Church and State in Europe, Fleur de Beaufort, Ingemund Hägg, Patrick van Schie (editors), European Liberal Forum, Brussels.
- Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası, Tercüme: Christian Rumpf ve Dr. Gökçe Uzar Schüller, (Erişim: 24.10.2019), <https://www.btg.bestellservice.de/pdf/80207000.pdf>.
- Ferrari, S., (2008), “State Regulation of Religion in the European Democracies: the Decline of the Old Pattern”, *Religion and Democracy in the Contemporary Europe*, Gabriel Motzkin ve Yochi Fischer (Editor), London, 103-112.
- Fowler, R. B., Hertzke, A.D., ve Olson, L., (2003), “Amerikan Toplumunda Din ve Siyasal Kültür”, *Liberal Düşünce*, Çeviren: Talip Küçükcan, Sayı: 30-31, 45-67.
- Fox, J., (2008), *A World Survey of Religion and the State*, New York, Cambridge University Press, 2008.
- Hocaoğlu, D., (1998), “İslâm, Laiklik, Sekülerlik ve Türkiye Pratiği”, (Erişim: 16.12.2019), http://www.durmushocaoğlu.com/data/yazipdf/DHocaoğlu_120_Islam_Laiklik_Sekulerlik_ve_Turkiye_Pratiği.pdf.
- Gişi, E., (2015), “Laiklik Kavramının Kronolojik Evrimi”, *The Journal Of Europe - Middle East Social Science Studies* ISSN: 2149-6439, July, Volume: 1, Issue: 1, 1-13.
- Gökçen, S., *Fener Rum Patrikhanesi'nin Hukuki Statüsü ve Heybeliada Ruhban Okulunu Açtırma Girişimleri*, (Erişim:21.07.2018), <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/26155>.
- Gunn, T. J., (2005), *Din Özgürlüğü ve Laisite: ABD ve Fransa Arasında Bir Karşılaştırma*, Çeviren: Hüseyin Bal, Ömer Faruk Altıntaş, Ankara: Liberte Yayınları.
- Güneş, H., (2012), *Almanya’da Kutlanan Dini Bayramlar Ve Halk Arasında Halen Sürdürülen Gelenekler*, E-Journal of New World Sciences Academy, Volume: 7, Number: 2, Article Number: 3C0096, 183-205, (Erişim: 24.09.2019), <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/187081>.
- Işık, H., (2009), “Cezaevlerinde Sunulan Din Hizmeti Faaliyetleri: İngiltere ve Galler Örneğinden Hareketle Ülkemizdeki Cezaevi Vaizliğine İlişkin Bazı Tespit ve Değerlendirmeler”, *IV. Din Şurası*, 2. Cilt, Ankara, 247-258.
- Işık, H., (2009), *Cezaevlerinde Din*, Kayseri: Laçın Yayınları.
- Karagöz, R., (2010), *Almanya’da Din Devlet İlişkileri*, (Erişim: 24.09.2019), <https://www.timeturk.com/tr/makale/recepkaragoz/almanya-da-din-devlet-iliskileri.html>.

- Korkmaz, A., (2010), “Hastanede Dini Hayat: Teorik Çerçeve”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 29, 283-311.
- Kuru, A. T., (2011), *Pasif ve Dışlayıcı Laiklik, ABD, Fransa ve Türkiye*, Çeviren: Eylem Çağdaş Babaoğlu, 1. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: 364.
- Lozan Barış Andlaşması, (Erişim: 21.07.2018), <http://www.abchukuk.com/arsiv/lausanne.html>.
- Major holidays and festivals in USA, (Erişim: 14.09.2018), <https://www.immihelp.com/newcomer/major-holidays-festivals-america.html>.
- Minkenber, M., (2003), “The Policy Impact of Church-State Relations: Family Policy and Abortion in Britain, France, and Germany”, *Church And State In Contemporary Europe*, Editor: John T.S. Madeley-Zsolt Enyedi, Frank Cass Publishers.
- Sağlık Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasında “Hastanelerde Manevi Destek Sunmaya Yönelik İşbirliği Protokolü”, (Erişim: 02.02.2018), <http://www2.diyamet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/SosyalKulturellsibirliigiProtokolleri/Sa%C4%9Fl%C4%B1k%20Bakanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20Protokol%C3%BC.pdf>.
- Messner, F., (2008), “Fransa”, *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din Devlet İlişkisi*, Editör: Ali Köse, Talip Küçükcan, 113-134, İstanbul: İsam Yayınları.
- Mobil Mescit Geliyor, (Erişim: 12.10.2017), <http://www.milliyet.com.tr/mobil-mescit-geliyor-gundem-1414565/>.
- Morange, J., (2001), “Vicdan Özgürlüğü ve Laiklik”, İbrahim Ö. Kaboğlu (Editör:) *Laiklik ve Demokrasi*, 129-140, Ankara: İmge Kitabevi.
- Pena-R. H., (2014), *Laïcité and the Idea of the Republic: The Principles of Universal Emancipation*, Edited by Jacques Berlinerblau, Sarah Fainberg, and Aurora Nou, Secularism on the Edge Rethinking Church-State Relations in the United States, France, and Israel, Palgrave Macmillan.
- Robbers, G., (2008), Almanya, *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din Devlet İlişkisi*, Editör: Ali Köse, Talip Küçükcan, 43-80, İstanbul: İsam Yayınları.
- Robert, J., (2003), “Religious Liberty and French Secularism”, *Brigham Young University Law Review*, Vol. 2003, No. 2, (Erişim: 21.10.2018), <https://digitalcommons.law.byu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2161&context=lawreview>.
- Robert, J., (1997), *Batı'da Din Devlet İlişkileri: Fransa Örneği*, Çeviren: İzzet Er, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Şahin, M. S., “Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İslam Ansiklopedisi, cilt: 12, (Erişim: 21.08.2018), <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?i dno=d120347>.
- Şencan, H., (2011), *Bazı Avrupa Ülkelerinde Din ve Devlet İlişkisi*, TBMM Araştırma Merkezi Müdürlüğü.
- Taplamacıoğlu, M., (1963), *Din Sosyolojisi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Oxford Türkiye Sözlüğü, (1998), *İngilizce-Türkçe*, Editör: Helen Warren, Oxford University Press.
- Swatos, H. W., ve Christiano, K., J., (1999), “*Secularization theory: The course of a concept*”, *Sociology of Religion*, Vol. 60, No. 3, (Erişim: 27.03.2018), file:///C:/Users/50107708200/Downloads/Secularizati on_Theory_The_Course_of_a_Concept.pdf.
- Okumuş, E., (2011), *Modernleşme, “Sekülerleşme ve Din”*, (Erişim:27.03.2011), http://www.akader.info/KHUKA/2007_mart/1.pdf.
- Özbudun, E., (2018), *İki Laiklik Anlayışı*, (Erişim: 06.02.2018), <http://www.haksozhaber.net/iki-laiklik-anlayisi-5907yy.htm>.
- Özden, M., (2016), “Sekülerliğin Tarihi Serüveni”, *Jomelips*, Cilt 1, Sayı 2, Sayfa: 60-81, Kış 2016 ISSN: 2547-9512, (Erişim:21.03.2018), <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/232505>.
- Yargıtay'dan Cem evi Kararı: Elektrik Faturaları Devlet Tarafından Ödenmelidir, (Erişim: 02.12.2018), <https://www.haberler.com/yargitay-dan-cemevi-karari-elektrik-faturalari-11484757-haberi/>.
- Yargıtay 3. Hukuk Dairesi Kararı, 2016/17500 E.,2018/6192 K. (Erişim: 30.04.2020), <https://karararama.yargitay.gov.tr/YargitayBilgiBankasiIstemciWeb/>.
- Yurdusev, A., N., (2006), “Laiklik ve Modern Uluslararası Sistem”, *Liberal Düşünce*, 2006, Cilt: 1, Sayı: 1, Kış, 77-84.
- Yunanca-Türkçe Sözlük, (1994), Rodamos Yayınları, Atina.
- IV. Din şurası, Tebliğ ve Müzakereleri, (2009), 1. Cilt, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi*, (Erişim:11.08.2018), <http://www2.diyamet.gov.tr/dinisleriyuksekkurulu/Documents/IV.DinSuras%C4%B11.pdf>.